

De keuze van Hermann von der Dunk

door Eva van den Broek

De Academische Boekengids 49, maart 2005, pp. 20-21.

In ieder nummer van *De Academische Boekengids* vertelt een wetenschapper over belangwekkende en opvallende boeken die hem inspireren bij het onderzoek.

‘Ik zal u niet met een kluitje in het riet sturen, maar ik vind lijstjes die een rangorde aangeven onzinnig.’ **Hermann von der Dunk** (1928), emeritus hoogleraar contemporaine geschiedenis, fulmineert in zijn werkkamer in Bilthoven tegen de huidige fascinatie met het getal.

‘We hebben die vreselijke rage om de “man van het jaar” te kiezen uit Amerika overgenomen. Ik vind het al ondoenlijk om een rangorde aan te geven van mijn favoriete componisten, maar met schrijvers ligt dat nog veel ingewikkelder. Daarbij komt dat ik geen onderscheid kan maken tussen de boeken die mij als wetenschapper hebben beïnvloed en de boeken die mij als mens hebben gevormd. Een timmerman maakt een kast, gaat dan naar huis en leest een boek, maar als historicus is mijn denken zowel door andere historici als door schrijvers en filosofen gevormd.

Toen ik op school zat, ging ik ervan uit dat de dingen waren zoals ze beschreven stonden in de boeken die ik over geschiedenis las. Zoals elektriciteit werd verklaard in het natuurkundeboek: het deed er voor mij niet toe wie de doorgever van de informatie was. In mijn ogen benoemden historici de schurken, de helden en de stommiten. Pas later kwam ik tot de ontdekking dat de auteur wel degelijk van belang is.’

‘IN MIJN OGEN BENOEMDEN HISTORICI DE SCHURKEN, DE HELDEN EN DE STOMMITEITEN. PAS LATER KWAM IK TOT DE ONTDEKKING DAT DE AUTEUR WEL DEGELIJK VAN BELANG IS.’

‘De vraag naar de objectiviteit van de geschiedschrijving heeft me al vanaf mijn studententijd beziggehouden. Na de oorlog heb ik in Utrecht bij **Pieter Geyl** gestudeerd. Zijn boek over Napoleon, *Voor en tegen in de Franse geschiedschrijving*, heeft mijn denken over de geschiedenis al heel vroeg beïnvloed. Wij hebben nooit veel aandacht geschonken aan Napoleon, want Nederland is geen land dat militairen vereert. Curieus genoeg verscheen in hetzelfde jaar ook *Napoleon, historie en legende* van Jacques Presser. De verklaring voor de plotselinge belangstelling voor het fenomeen Napoleon ligt natuurlijk bij Hitler. Door diens verschijning stootten historici op een kwestie die zij nader wilden beschouwen.

Het boek van Geyl gaat niet over Napoleon zelf, maar over de visies van geschiedkundigen uit de negentiende eeuw op Napoleon. Het zijn voornamelijk Franse historici, zoals Chateaubriand, die over hem hebben geschreven. Geyl legt hun visies naast elkaar, zodat je een prachtig beeld krijgt van de intellectuele ontwikkeling van de geschiedschrijving en tegelijkertijd van het probleem van de objectiviteit. Hij verdeelt de intellectuelen in twee categorieën: pro en contra Napoleon, de bewonderaars en de *destructeurs*, zodat je ziet hoe verschillend hun beelden zijn en hoe ze afhankelijk van de auteur zijn gevormd.

Geyl schrijft vlot en levendig. Het boek gaat niet overal even diep, maar het illustreert het gegeven dat visies bepaald worden door de standplaats van de schrijver, door zijn wereldbeschouwing en door de tijdgeest. Het verleden ligt niet ergens als een dode brok. We kunnen het alleen waarnemen in verband met het heden. Vanzelfsprekend wordt er nu anders over de Tweede Wereldoorlog geschreven dan in 1960 - we hebben de Koude Oorlog gehad, zijn nu getuige van een verwijdering tussen Europa en de Verenigde Staten. Iedere tijd vraagt om andere analogieën. Die kwestie zal mij tot mijn levenseinde bezighouden.’

‘Een prachtig voorbeeld van cultuurgeschiedenis is het werk van **Paul Hazard**. *La crise de la conscience européenne* is al een ouder boek, geschreven voor de oorlog. Het behandelt de verandering van het denken in de zestiende en de zeventiende eeuw, ten tijde van de vroege Verlichting, en dan vooral de culturele invloed die uitging van het denken van filosofen als Spinoza en Descartes. De gedachte dat het op aarde een tranendal was, vormde lange tijd het fundament van de beschaving. Hazard beschrijft de invloed die het reizen had op het denkklimaat: mensen kwamen in contact met andere culturen. Dat heeft bijgedragen aan een kritische houding tegenover het christendom. Hazard geeft daar interessante voorbeelden van; je wordt echt de zeventiende eeuw ingesmeten.

Het boek is voor een breed publiek geschreven - de meeste van mijn boeken zijn dat ook. Van nature richt ik me niet speciaal tot vakgenoten; verreweg het meeste wat ik geschreven heb, essays en boeken, is bedoeld voor de erudiete, goed onderlegde lezer. Ik merk wel dat er een verschuiving plaatsvindt en dat ik steeds meer concessies moet doen. Het kennispeil van de gemiddelde lezer gaat omlaag; daarnaast neemt het aantal lezers af. Geschiedenis is altijd een toegankelijk vak voor de buitenstaander geweest en de belangstelling ervoor is niet afgenomen. Maar door specialisatie verwordt de geschiedschrijving steeds meer tot het preken voor eigen parochie. Daarnaast zie ik een tegenbeweging: de historisch goed

onderlegde journalist gaat de markt beheersen. Hij bedient de lezer met toegankelijk geschreven teksten. Maar dit zijn impressies, zoals de boeken van **Geert Mak**: goed geschreven en heel behoorlijk historisch onderlegd, maar het is niet wat ik onder wetenschappelijke geschiedenis versta. Er vindt geen analyse van de ontwikkelingen plaats en er worden weinig eisen aan het denkvermogen gesteld. Daardoor treedt een zekere verwenning op bij de lezer.

La crise de la conscience européenne is zowel mooi geschreven als grondig en diepgaand. *La pensée européenne* is het vervolg, maar het eerste deel snijdt dieper. Het is al een ouder boek, misschien is het achterhaald, maar ik heb er veel aan gehad.'

'DOOR SPECIALISATIE VERWORDT DE GESCHIEDSCHRIJVING STEEDS MEER TOT HET PREKEN VOOR EIGEN PAROCHIE.'

'De socioloog **Max Weber** behoeft nauwelijks aanbeveling. Dat ik het belang van zijn werk onderken, hoeft niet te betekenen dat ik zijn ideeën over de waardevrijheid van wetenschap overneem. Ik beschouw ze vooral als provocerend. Weber is bepaald geen stilistisch voorbeeld; hij heeft ook weinig afgerond werk geproduceerd. Maar veel problemen zag hij als eerste en omschreef hij scherp. Zijn stelling is dat er een absolute scheiding behoort te bestaan tussen wetenschap en politiek, überhaupt tussen wetenschap en levensbeschouwing. Binnen de wetenschap is geen plaats voor een waardeoordeel. Om een kras voorbeeld te noemen: wanneer Hitler van mening is dat de joden de ondergang van Duitsland zullen veroorzaken, dan is de holocaust de uiterste consequentie van die overtuiging. Een waardevrij wetenschapper zou het bij die conclusie moeten laten, maar dat is natuurlijk onaanvaardbaar. Daarbij moet ik zeggen, om Weber in bescherming te nemen, dat hij over de sociologie sprak en niet over de historische wetenschap. Hij zette zich af tegen de heersende opvattingen binnen de sociologie van zijn tijd. De combinatie van politiek en economie in het toenmalige Duitsland vond hij een funeste mix.

Op het moment dat ik mijn oratie hield, in 1968, was die hang naar wetmatigheden, het zuiver beschrijven van oorzaak en gevolg, weer mode binnen de geschiedschrijving. Geschiedenis heette geen wetenschap te zijn wanneer het weberiaanse wetenschapsbegrip niet werd toegepast. Mijn oratie heb ik daarom de titel *Onwetenschappelijke wetenschap* gegeven. Geschiedenis heeft alleen zin als we ons met menselijke ontwikkelingen bezighouden en verder kunnen gaan dan het analyseren van de relatie tussen doel en middel. Je ontkomt als historicus niet aan een oordeel. Zoals Geyl met zijn boek over Napoleon aantoonde, moet geschiedenis steeds herschreven worden.'

'Voordat ik geschiedenis studeerde, ben ik in mijn denken vooral door schrijvers beïnvloed. Gedichten hebben veel voor me betekend en ik heb veel toneelgespeeld. Literatuur vormt iemand als mens op een andere manier dan een wetenschappelijke verhandeling dat doet. Een van de meest geniale schrijvers, die indirect ook veel over geschiedenis heeft geschreven, vind ik de essayist **Heinrich Heine**. De opmerkingen van Heine zijn politiek zeer geëngageerd en liberaal. Zijn scherpte is onovertroffen. Heine was correspondent in Parijs en heeft aan de Fransen geprobeerd duidelijk te maken hoe Duitsland in elkaar zat. Wat zijn essays zo levendig maakt, is zijn persoonlijke stijl. Een voorbeeld is de introductie op zijn *Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland*: wat hij daar over Kant zegt is kostelijk. Heine maakt een vergelijking tussen Kant en Robespierre: de één heeft de koning laten onthoofden, de ander heeft Onze Lieve Heer onthoofd met zijn uitspraak dat God niet te bewijzen is.

Een andere historicus, die ik pas veel later heb leren kennen en die ik ook om zijn stijl bewonder, is **Golo Mann**, de zoon van Thomas Mann. Zijn geschiedenis van Duitsland, *Eine Jugend in Deutschland* (1991), is een prachtig boek met een duidelijke visie. Vooral in stilistisch opzicht is het schitterend; het is niet onnodig gekweld of ingewikkeld geschreven.

Maar als je vraagt welke filosoof mijn denken in hoge mate beïnvloed heeft, kom ik, na Kant en Schopenhauer, bij Nietzsche uit, met zijn beroemde artikel 'Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben'. Nietzsche haalt daarin fundamentele problemen aan. Voor het intellectuele klimaat in de twintigste eeuw is dit artikel niet weg te denken. Niet dat ik alles geslikt heb, maar het was een geweldige provocatie van de Europese traditie en moraal. Van dit artikel zou iedere historicus kennis moeten nemen, om de bezwaren en de gevolgen van geschiedschrijving te kunnen inschatten.'

'ALS IK MIJN HERINNERINGEN OP SCHRIFT STEL, PROBEER IK ME MIJN KINDERTIJD ZO VOOR TE STELLEN ALS IK DIE TOEN ZAG. MAAR DIE ABSOLUTE SCHEIDING TUSSEN TOEN EN NU VALT NIET TE MAKEN.'

'Op dit moment werk ik aan een boek over het fenomeen herinnering, waarvoor ik veel autobiografieën lees. Een prachtig boek is *Quand vient le souvenir* van **Saul Friedländer**, in het Engels vertaald als *When memory comes*. Wanneer een historicus een autobiografie schrijft, is hij zich voortdurend bewust van de objectiviteitsproblematiek. Allicht worstelde Friedländer daar ook mee. Hij is als jood geboren in Tsjechië en daarna als kind naar Frankrijk uitgeweken. Tijdens de oorlog is hij bij nonnen ondergedoken. Friedländer is een jaar jonger dan ik, we zijn van dezelfde generatie. Ik begrijp zijn problemen daarom goed.

In hoeverre is het onvermijdelijk dat latere kennis zich met herinneringen vermengt? Als ik mijn herinneringen op schrift stel, probeer ik me mijn kindertijd zo voor te stellen als ik die toen zag. Maar die

absolute scheiding tussen toen en nu valt niet te maken. Mijn herinneringen worden dan mijn toenmalige visie weergegeven door wie ik nu ben.

Natuurlijk wijkt je eigen voorstelling van jezelf af van de werkelijkheid, maar welke instantie maakt dat uit? De communis opinio? Die verschuift ook, zoals nu het beeld van **prins Bernhard** bijvoorbeeld aan het verschuiven is. Het fragmentarische beeld dat hij van zichzelf in interviews schetste, wijkt af van het beeld dat anderen, de veteranen bijvoorbeeld, van hem hebben.'

“Geschiedenis is een discussie zonder eind”, zoals Geyl schreef. Het is een utopie om te denken dat het doel van de geschiedschrijving is om tot definitieve overeenstemming te komen. Geschiedschrijving blijft in zoverre persoonlijk dat de historicus, via de dialoog, probeert om naar aanleiding van bepaalde kwesties te komen tot wat hij als waarheid beschouwt. Daarbij probeert hij anderen te overtuigen. Geschiedenis is altijd een antwoord op een vraag, maar welke vraag stel je? Mijn generatie zal andere vragen stellen dan de volgende, maar de vraagstelling zelf wordt ook beïnvloed door de historie. In dat opzicht is er een dialoog tussen de verschillende generaties. Iedereen wordt gevormd door eerdere gedachten. Zelfs de grootste individualist heeft anderen gelezen en kan niet origineel zijn, in de zin van niet beïnvloed door anderen. Maar misschien kun je iets toevoegen aan de permanente dialoog.'

Prof.dr. Hermann von der Dunk is emeritus hoogleraar contemporaine en cultuurgeschiedenis aan de Universiteit Utrecht. In 2000 verscheen zijn boek *De verdwijnende hemel. Over de cultuur van Europa in de twintigste eeuw* (2 dln. uitgeverij Meulenhoff).

De keuze van:

Die Romantische Schule

door **Heinrich Heine**

Ditzingen: Philipp Reclam 1976.

Eng. vertaling: *The Romantic School and other essays.*

New York/Londen: Continuum International Publishing Group 1985., € 12,19

Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre

door **Max Weber**

Stuttgart: UTB 1988., € 23,10

La crise de la conscience européenne de 1680 à 1715 (1930)

door **Paul Hazard**

Parijs: Fayard 1978., € 9,42

Napoleon, voor en tegen in de Franse geschiedschrijving

door **Pieter Geyl**

Utrecht: Oosthoek's Uitgeversmaatschappij 1946.

Eng. vertaling: *Napoleon, For and Against.*

Londen: Bradford & Dickens 1949.

Quand vient le souvenir

door **Saul Friedländer**

Parijs: Le Seuil 1978.

When memory comes

door **Saul Friedländer**

Wisconsin: University of Wisconsin Press 2003., € 18,60

Zur Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland

door **Heinrich Heine**

Ditzingen: Philipp Reclam 1997., € 7,74